

Witold Jarno

Garnizon piotrkowski w pierwszych latach II Rzeczypospolitej (1918-1921)

Piotrkowskie Zeszyty Historyczne 3, 99-119

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Witold Jarno

GARNIZON PIOTRKOWSKI W PIERWSZYCH LATACH II RZECZY- POSPOLITEJ (1918-1921)

Jesienią 1918 r., wraz z odzyskaniem niepodległości, przed władzami polskimi stanął problem podjęcia działań zmierzających do szybkiego stworzenia sił zbrojnych. Prace w tym zakresie podjęła jeszcze Rada Regencyjna, która 12 października wydała dekret o objęciu władzy nad organizowanym przez siebie wojskiem (Polska Siła Zbrojna - tzw. Polnische Wehrmacht). Planowano początkowo sformować jedną dywizję piechoty, pułk artylerii i artylerii oraz 16 szwadronów jazdy wojewódzkiej, w tym jeden w Piotrkowie Tryb.¹ Jednakże plan ten nie uzyskał zgody gen. płk. Hansa Hartwiga von Beselera, który – jako Naczelny Wódz Polskiej Siły Zbrojnej – uznał proponowane zasady formowania wojska za niedopuszczalną improwizację i 21 października zrezygnował z zajmowanego stanowiska. Umożliwiło to Radzie Regencyjnej faktyczne przejęcie władzy zwierzchniej nad powstającym wojskiem. W następnych dniach powołała ona także SG WP oraz przekształciła dotychczasową Komisję Wojskową w MSWojsk. Dzięki temu w krótkim czasie przystąpiono do opracowywania planów organizacji i rozbudowy armii polskiej.

Już 30 X 1918 r. SG wydał rozkaz, na podstawie którego obszar państwa – podległy Radzie Regencyjnej – został podzielony na 15 OW, obejmujących od jednego do kilku powiatów. Jednym z nich był VI OW w Piotrkowie Tryb., dowódcą którego mianowano płk. Jana Rządковского. Okręg ten terytorialnie obejmował pięć powiatów: konecki, opoczyński, piotrkowski, radomszczański i włoszczowski. Jako hierarchicznie wyższe zostały utworzone – w tym samym czasie – trzy Inspektoraty Lokalne w Warszawie, Lublinie i Kielcach. W składzie tego ostatniego, dowodzonego przez gen. por. Wacława Iwaszkiewicza-Rudoszańskiego, znalazły się wówczas dwa OW – piotrkowski i kielecki (ten nosił numer V), obejmujące łącznie jedenaście powiatów².

---

¹ W pracy zostały użyte następujące skróty: BA – Brygada Artylerii, BP – Brygada Piechoty, CAW – Centralne Archiwum Wojskowe, DOG – Dowództwo Okręgu Generalnego, DP – Dywizja Piechoty, DPLeG – Dywizja Piechoty Legionów, MSWojsk – Ministerstwo Spraw Wojskowych, NDWP – Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, OdeB – Ordre de Bataille (skład bojowy), OG – Okręg Generalny, OK – Okręg Korpusu, OK IV – Okręg Korpusu nr IV Łódź, OW – Okręg Wojskowy, pac – pułk artylerii ciężkiej, pap – pułk artylerii polowej, Piotrków Tryb. – Piotrków Trybunalski, PKU – Powiatowa Komenda Uzuppełnień, POW – Polska Organizacja Wojskowa, pp – pułk piechoty, ppleg – pułk piechoty legionów, SG – Sztab Generalny, WP – Wojsko Polskie.

² CAW, Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej nr 2 z 1 XI 1918 r., poz. 25 i nr 4 z

Jednocześnie SG zarządził formowanie trzynastu pułków piechoty, czym kierować mieli wyznaczeni dowódcy właściwych OW. Przyjęto zasadę, iż w każdym okręgu miano przystąpić w pierwszej kolejności do organizowania batalionu, a następnie pułku piechoty terytorialnej, do którego kierowano rekrutów pochodzących z obszaru właściwego OW.

Jego pierwszym dowódcą miał być dowódca danego OW, zgodnie z czym, dowódca VI OW w Piotrkowie Tryb. – płk J. Rządkowski – był przez ostatnie dwa miesiące 1918 r. jednocześnie dowódcą formowanego pułku okręgowego. Wywodził się on z armii rosyjskiej, w której doszedł do wspomnianego wyżej stopnia. W maju 1915 r. znalazł się w Legionie Puławskim, po czym objął dowództwo batalionu w Brygadzie Strzelców Polskich w Bobrujsku. W lutym 1917 r. został mianowany zastępcą dowódcy 2 Dywizji Strzelców Polskich w składzie I Korpusu Polskiego. Po powrocie do kraju, wyznaczono go (1 XI 1918 r.) dowódcą VI OW w Piotrkowie Tryb., przez co objął również dowództwo formowanego w tym mieście pułku okręgowego (późniejszy 26 pp). Na początku stycznia 1919 r. został skierowany do OG Lublin, gdzie objął początkowo stanowisko zastępcy dowódcy OG, a następnie dowództwo owego okręgu. W listopadzie 1919 r. został mianowany dowódcą 1 Litewsko-Białoruskiej DP, zaś jesienią 1920 r. dowódcą I Korpusu Wojsk Litwy Środkowej. Kolejnym szczeblem w jego karierze wojskowej był awans na dowódcę OG Łódź w lutym 1921 r., którym to okręgiem dowodził do końca tego roku. Następnie przez kolejne dwa lata (do maja 1923 r.) był przewodniczącym Oficerskiego Trybunału Orzekającego, po czym przeszedł na zasłużoną emeryturę³.

Wspomniana podległość VI OW Inspektoratowi Lokalnemu w Kielcach trwała jednak bardzo krótko, gdyż 10 października – decyzją naczelných władz wojskowych – został utworzony czwarty Inspektorat Lokalny w Piotrkowie Tryb. Miało to doniosłe znaczenie dla tego miasta, gdyż ulokowanie w nim organu terytorialnych władz wojskowych tak wysokiej rangi, rodziło poważne nadzieje na jego rozwój społeczno-gospodarczy. Spowodowało to oczywiście zmiany w przynależności poszczególnych OW do określonych inspektoratów. Nowo powstały Inspektorat Lokalny w Piotrkowie

---

4 XI 1918 r., poz. 33; M. W r z o s e k, *Wojskowość polska podczas pierwszej wojny światowej (1914-1918)*, [w:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej (1864-1939)*, red. P. S t a w e c k i, Warszawa 1990, s. 187; t e n ż e, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992, s. 41-42; B. W o s z c z y Ń s k i, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 53-54; M. Z ó r n i a k, *Powstanie i struktura organizacyjna Wojska Polskiego w początku II Rzeczypospolitej (1918-1921)*, „Studia Historyczne” 1968, R. XI, s. 460; *Księga Chwały Piechoty*, Warszawa 1992 (reprint wydania z 1939 r.), s. 193; P. S t a w e c k i, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918-1939*, Warszawa 1994, s. 142-143.

³ P. S t a w e c k i, *dz. cyt.*, s. 292. Tu jako data przeniesienia do OG Lublin podany jest 7 styczeń. Jednakże literatura podaje także i inne daty pełnienia przez płk. Jana Rządkowskiego funkcji dowódcy 26 pp i VI OW. Oprócz tego podaje się: 9 stycznia (M. W r z o s e k, *Jan Rządkowski (1860-1934)*, „Polski słownik biograficzny” 1991-1992, T. XXXIII, s. 618-619; G. M a z u r, *Dowództwo Wojska Polskiego*, [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M a j c h r o w s k i, Warszawa 1994, s. 140) i 12 stycznia (T. K r y s k a - K a r s k i, S. Ż u r a k o w s k i, *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991, s. 25).

Tryb. obejmował oddział obszar VI OW w Piotrkowie Tryb. (dawniej należał do inspektoratu kieleckiego), VII OW w Częstochowie oraz IX OW w Kaliszu (dwa ostatnie podlegały wcześniej inspektoratowi warszawskiego). Pierwszym i zarazem jedynym dowódcą inspektoratu piotrkowskiego został gen.ppor. Tadeusz Wiktor. Wywodził się on z armii austro-węgierskiej, w której osiągnął stopień pułkownika. Po wybuchu I wojny światowej został – z ramienia władz okupacyjnych – komendantem powiatu opoczyńskiego, a następnie piotrkowskiego. Na tym też stanowisku zastała go nominacja na dowódcę nowo powołanego inspektoratu lokalnego⁴.

Trzeba tu dodać, iż proces formowania WP na przełomie października i listopada 1918 r. miał charakter wielkiej improwizacji, spowodowanej tworzeniem się różnych oddziałów – nawet najdrobniejszych – oraz rwącą się pracą organizacyjną wojskowych władz terytorialnych. Wszystko to spowodowało, że 11 listopada Józef Piłsudski przejął od Rady Regencyjnej władzę nad tworzoną WP o potencjale odpowiadającym sile zaledwie 24 batalionów, trzech szwadronów kawalerii i pięciu baterii artylerii. Dlatego też, w celu uchwycenia wszystkich tworzonych oddziałów w karby organizacji wojskowej, odpowiedniego ich użycia oraz scalenia w większe jednostki, 17 listopada rozwiązano istniejące dotąd cztery inspektoraty lokalne, w tym i inspektorat piotrkowski. Jego dowódca gen.ppor. T. Wiktor urzędował na swoim stanowisku jeszcze przez kilkanaście dni, co było konieczne dla sprawnego przeprowadzenia reorganizacji terytorialnych władz wojskowych. Ostatecznie opuścił on Piotrków Tryb. 23 listopada, żegnany uroczystie przez ówczesnego prezydenta miasta Bolesława Nowickiego. Jednocześnie w prasie ukazał się list pożegnalny generała, w którym czytamy m.in.: „Opuszczając Piotrków, w którym czas dłuższy przebywałem na stanowisku komendanta powiatu z ramienia byłych władz okupacyjnych, a ostatnio jako dowódca inspektoratu okręgowego (właściwa nazwa Inspektorat Lokalny w Piotrkowie Tryb. – W.J.) z rozkazu Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego, składam wyrazy serdecznej podziękii tym wszystkim, którzy w ciągu mego pobytu w Piotrkowie okazali mi tyle życzliwości i serca”⁵. Na miejsce zlikwidowanych inspektoratów utworzono – również 17 listopada – pięć OG, których siedziby umiejscowiono w Warszawie, Lublinie, Kielcach, Łodzi i Krakowie. Tym razem VI OW znalazł się razem z IV OW (Radom), V OW (Kielce) i VII OW (Częstochowa) w składzie nowo powstałego OG Kielce, w ramach którego pozostawał do końca jego istnienia, tj. do listopada 1921 r. Jednocześnie na stanowisko dowódcy OG Kielce mianowano gen.ppor. W. Iwaszkiewicz-Rudoszańskiego, wcześniejszego dowódcę Inspektoratu Lokalnego w Kielcach. Dla jasności warto dodać, iż dowódcy poszczególnych OG podlegali bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych, zaś im były podporządkowane wszystkie oddziały i formacje powstające lub kwaterujące na podległym im obszarze⁶.

Po 17 XI 1918 r. skład VI OW w Piotrkowie Tryb. nie zmienił się i nadal tworzyło go pięć powiatów o łącznej powierzchni 9 335 km², w tym: konecki – 1827

---

⁴ P. S t a w e c k i, *dz. cyt.*, s. 349.

⁵ „Dziennik Narodowy” 1918, nr 267, s. 3.

⁶ CAW, *Dziennik Rozkazów MSWojsk* nr 6 z 27 XI 1918 r., poz. 88 i 89; M. W r z o s e k, *dz. cyt.*, s. 65. Potem OG Kielce dowodzili jeszcze – gen.ppor. Kajetan Olszewski, gen.ppor. Bolesław Roja, gen.ppor. Władysław Frankowski i gen.ppor. Franciszek Latinek.

km², opoczyński – 1853 km², piotrkowski – 2088 km², radomszczański – 2113 km² i włoszczowski – 1454 km²⁷.

Jak wspomniano, w utworzonych 30 X 1918 r. OW miano przystąpić do formowania pułków okręgowych. Na obszarze OG Kielce rozpoczęto organizowanie czterech pułków okręgowych, po jednym w każdym z czterech okręgów i tak: w IV OW (Radom) – 24 pp, w V OW (Kielce) – 25 pp, w VI OW (Piotrków Tryb.) – 26 pp oraz w VII OW (Częstochowa) – 27 pp. Zgodnie z powyższym, już 1 XI 1918 r. piotrkowskie oddziały POW rozbroiły znajdujące się wówczas w Piotrkowie Tryb. jednostki austro-węgierskie, co umożliwiło sformowanie w krótkim czasie tzw. I batalion Piotrkowskiego Okręgu Wojskowego (dowódca kpt. Edward Wolf), który stał się zaczątkiem późniejszego 26 pp – jako jego I batalion. Jednocześnie (8 listopada) przystąpiono do tworzenia tzw. Piotrkowskiego Pułku Okręgowego. Po dwóch tygodniach (20 listopada) w skład tworzonego pułku włączono oddziały piotrkowskiego okręgu POW – jako II batalion 26 pp (dowódca kpt. Leopold Endel-Ragis), zaś 28 listopada oddziały POW powstałe w Radomsku, z których utworzono III batalion formowanego pułku (dowódca rtm. Józef Ludwikowski). Ostateczną nazwę – jako 26 pp – otrzymał pułk 10 grudnia⁸.

Proces formowania jednostki przebiegał niewątpliwie z licznymi problemami, gdyż tworzono go niemalże od podstaw, nie posiadając odpowiedniej ilości broni i wyposażenia. Jedno wszakże trzeba podkreślić, a mianowicie liczne stawiennictwo ochotników, o czym czytamy w lokalnej prasie: „Siła zbrojna w Piotrkowie z każdym dniem się zwiększa. Ochotnicy do wojska polskiego coraz liczniej napływają. W koszarach ruch bardzo ożywiony. Rekruci po złożeniu przysięgi przydzielani są do poszczególnych kompanii, które bezzwłocznie rozpoczynają ćwiczenia”⁹. Dzięki temu 8 XII 1918 r. pułk liczył już 95 oficerów i 1935 szeregowych, zorganizowanych w trzy bataliony, po cztery kompanie strzeleckie i jednej kompanii CKM w każdym. Sześć dni później odbyło się w Kościele Bernardynów (przy Placu Tadeusza Kościuszki) uroczyste zaprzysiężenie stacjonujących w Piotrkowie Tryb. oddziałów. Mszę poprowadził kapelan 26 pp ks. dr Józef Gilewicz. Wobec dużej liczby ochotników, dowództwo pułku nakazało – w myśl rozkazu Naczelnego Dowództwa – odesłanie nadmiaru rekrutów do dyspozycji władz OG Kielce, przez co liczebność 26 pp spadała 2 I 1919 r. do 44 oficerów i 1225 szeregowych. Pomimo to, w końcu stycznia zakończono zasadniczo formowanie 26 pp w jednostkę taktyczną, choć wymagała ona jeszcze długiego szkolenia. Było to możliwe, dzięki rozdzieleniu spraw związanych z funkcjonowaniem VI OW i tworzeniem pułku, gdyż do 7 I 1919 r. zajmował się nimi jednocześnie płk J. Rządkowski. Po jego odejściu do OG Lublin, obowiązki dowódcy VI OW pełnił płk Kazimierz Kamprad, komendant PKU Piotrków Tryb., zaś dowództwo 26 pp objął 14 stycznia ppłk Emanuel

⁷ Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1924, Warszawa 1925, s. 6-7.

⁸ CAW, Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej nr 2 z 1 XI 1918 r., poz. 25 i nr 4 z 4 XI 1918 r., poz. 33; S. A b r a m o w i c z, J. K r e i s, *Zarys historii wojennej 26 Pułku Piechoty*, Warszawa 1929, s. 3-8; M. W r z o s e k, *dz. cyt.*, s. 63-64; P. S t a w e c k i, *dz. cyt.*, s. 292; B. W o s z c z y Ń s k i, *dz. cyt.*, s. 255-258; *Księga Chwały Piechoty*, Metryka 26 pp, nlb.

⁹ „Dziennik Narodowy” 1918, nr 261, s. 3.

Herman. Wzrastające potrzeby wojenne powodowały jednak poważne utrudnienia organizacyjne, gdyż trzeba było ledwo co zorganizowane kompanie strzeleckie wysłać do oddziałów walczących na froncie, np. w samym styczniu 1919 r. cztery kompanie marszowe. Pomimo to, w kolejnych tygodniach liczebność jednostki nie zmieniła się, co przedstawia poniższa tabela¹⁰.

Tabela 1

Organizacja 26 pp według stanu z 30 I 1919 r.

Oddział i miejscowość	Stan liczebny		
	Oficerów	Podoficerów	Szeregowych
Piotrków Tryb			
Dowództwo pułku	16	13	6
Kompania sztabowa	4	5	58
Kompania techniczna	-	-	2
Sztab I batalionu	5	1	2
1 kompania (skadowana)	3	4	97
2 kompania (skadowana)	3	2	31
4 kompania	4	1	16
1 kompania CKM	-	4	20
12 kompania (skadowana)	1	4	15
Radom			
II batalion (cztery kompanie strzeleckie i jedna kompania CKM) – pełnił tu od stycznia do maja 1919 r. służbę garnizonową (dane z 20 stycznia)	12	57	353
Radomsko			
Sztab III batalionu	4	2	-
9 kompania	1	7	65
10 kompania	2	3	29
3 kompania CKM	1	5	8
Opoczno			
11 kompania	3	22	144
Końskie			
3 kompania	2	16	84
Ogółem	61	146	930

Źródło: CAW, Stany liczebne NDWP, sygn. I.301.31, t. 2. Raporty zmian stanu OG Kielce z 30 I 1919 r.

¹⁰ CAW, Stany liczebne NDWP, sygn. I.301.31, t. 67. Biuletyn stanu WP z 8 XII 1918 r. oraz Telegram DOGŁ z 2 I 1919 r.; Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 4 z 14 I 1919 r., poz. 3; „Dziennik Narodowy” 1918, nr 285, s. 3; S. A b r a m o w i c z, J. K r e i s, dz. cyt., s. 8-9.

W styczniu 1919 r. II batalion 26 pp skierowano z Piotrkowa Tryb. do Radomia, gdzie pełnił służbę garnizonową do końca maja. W tym samym czasie reszta pułku szkoliła się w koszarach piotrkowskich, który to proces zakończono ostatecznie w maju. Wiosną tego roku zorganizowano także w Piotrkowie Tryb. batalion zapasowy 26 pp, składający się z pięciu kompanii zapasowych (trzech strzeleckich i po jednej CKM oraz ozdowieńców), co umożliwiało uzupełnianie walczącej na froncie jednostki. Było to konieczne, gdyż już 1 V 1919 r. III batalion 26 pp skierowano na Front Galicyjsko-Wołyński, zaś 3 czerwca – wydzieliwszy wcześniej wspomniany batalion zapasowy, który skierowano na stały postój do Radomska – pozostałe siły 26 pp (I i II batalion) udały się na Śląsk Cieszyński. Odtąd spośród pododdziałów powstałego w Piotrkowie Tryb. i Radomsku 26 pp na ziemi piotrkowskiej stacjonował już tylko batalion zapasowy 26 pp w Radomsku¹¹.

Aby zapewnić sprawne uzupełnianie formowanych jednostek w rekruta pojawiła się pilna potrzeba stworzenia aparatu poborowego. W tym celu już u schyłku 1918 r. zorganizowano pierwsze komendy uzupełnień, jednakże pierwsze dane na ten temat z obszaru OG Kielce pochodzą dopiero ze stycznia 1919 r. Służbą poborową na terenie całego okręgu kierował wówczas płk Antoni Jastrzębski – komendant Okręgowej Komendy Uzupełnień w Kielcach. Zadaniem tej komendy było kontrolowanie i kierowanie czynnościami podległych jej czterech komend powiatowych (po jednej dla każdego OW), a także rozstrzyganie w charakterze organu drugiej instancji skarg na ich decyzje. Zgodnie z tymi założeniami, na obszarze OG Kielce powstały – jak podano – cztery PKU w Częstochowie, Kielcach, Radomiu i Piotrkowie Tryb. Ich głównym zadaniem było przeprowadzanie poboru na przydzielonym im obszarze, który pokrywał się z granicami właściwych OW, a także sprawowanie kontroli i prowadzenie ewidencji mężczyzn nie wcielonych do wojska. Ich organami pomocniczymi byli oficerowie ewidencyjni (po jednym na powiat), którzy odpowiadali za organizację i sprawny przebieg poboru w powiecie. Na czele powstałej PKU Piotrków Tryb. stanął w listopadzie 1918 r. por. Marian Hudec, zaś 21 I 1919 r. – wspomniany wcześniej – płk K. Kamprad¹².

W początkowym okresie funkcjonowania służby poborowej pobór do wojska opierał się na poborze ochotniczym, gdyż dopiero w marcu 1919 r. wprowadzono w życie pobór przymusowy. W Piotrkowie Tryb. rozpoczął się on 4 marca i objął poborowych należących do rocznika 1898. Komisja poborowa urzędowała wówczas w koszarach dawnej Szkoły Aleksandryjskiej przy Alei 3 Maja 7. Przewodniczył jej por. M. Hudec (zastępca komendanta tutejszej komendy uzupełnień), zaś badaniami poborowych kierował lekarz pułkowy 26 pp kpt. lek. med. Tadeusz Kobos. Jednakże już po kilku miesiącach okazało się, że istniejąca dotychczas struktura aparatu poborowego była niewystarczająca dla zapewnienia sprawnego przebiegu poboru przymusowego, ponieważ jedna komenda powiatowa dla całego OW (czyli kilku powiatów) nie była w stanie zaspokoić rosnących z dnia na dzień potrzeb sił zbroj-

¹¹ Tamże, s. 9-10.

¹² CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 6 z 21 I 1919 r., poz. 6.

nych w tym zakresie. Zmusiło to MSWojsk do wprowadzenia nowej organizacji służby poborowej, opartej na pułkowych okręgach uzupełniających. Przyjęto przy tym zasadę terytorialnego uzupełniania pułków, zgodnie z którą każdy pułk piechoty miał mieć swoją własną komendę uzupełnień, która była odpowiedzialna za pobór oraz napływ uzupełnień przeznaczonych dla niego. Wobec utworzenia pułkowych okręgów uzupełniających, zbędne okazało się dalsze funkcjonowanie dotychczas istniejących OW, dlatego też 7 VII 1919 r. zostały one zlikwidowane.

Zgodnie z powyższym, na obszarze OG Kielce utworzono – zamiast dotychczasowych czterech – osiem nowych komend uzupełnień: PKU 2 ppleg w Piotrkowie Tryb., PKU 3 ppleg w Radomiu, PKU 4 ppleg w Kielcach, PKU 11 pp w Będzinie, PKU 24 pp w Opatowie, PKU 25 pp w Miechowie, PKU 26 pp w Radomsku oraz PKU 27 pp w Częstochowie. Administrowały one dwoma lub trzema powiatami, co pozwoliło znacznie usprawnić przebieg prac związanych z przeprowadzeniem poboru. Pierwszej z wymienionych (tj. PKU 2 ppleg w Piotrkowie Tryb.) podporządkowano dwa powiaty – opoczyński i piotrkowski. Owa reorganizacja wiązała się również m.in. ze zmianą dyslokacji poszczególnych pułków piechoty, co również dotyczyło i Piotrkowa Tryb., o czym będzie szerzej mowa dalej¹³.

Wraz ze zmianą organizacji służby poborowej, nastąpiła również zmiana na stanowisku komendanta piotrkowskiej komendy uzupełnień, co następowało jeszcze kilkakrotnie w ciągu najbliższych dwóch lat. Według dostępnych danych, komendą tą w latach 1919-1921 kierowali kolejno: płk K.Kamprad od stycznia do lata 1919 r., ppłk Aleksander Wikberg od lata do grudnia 1919 r., płk Józef Lederer od stycznia do lipca 1920 r., ppłk Aleksander Teleżyński od sierpnia 1920 r. do lutego 1921 r. oraz ppłk/płk Witold Hulanicki od marca 1921 r. do lata następnego roku¹⁴.

Po uporządkowaniu spraw organizacyjnych i zewidencjonowaniu formowanych jednostek oraz zapewnieniu odpowiednich uzupełnień, naczelne władze wojskowe przystąpiły do tworzenia dywizji piechoty i brygad jazdy. Początkowo planowano, iż każda dywizja piechoty będzie liczyła po trzy pułki, lecz wkrótce zmieniono te założenia i postanowiono utworzyć dywizje składające się z trzech dwupułkowych brygad: dwóch piechoty oraz jednej artylerii¹⁵.

Do formowania pierwszych dywizji piechoty przystąpiono w WP na początku 1919 r., kiedy to w Jabłonnej i Ostrowi Mazowieckiej rozpoczęto tworzenie 1 i 2 DPLeG (należy dodać, iż 23 maja przemianowane obie te jednostki, tzn. 1 DPLeG stała się 2 DPLeG i odwrotnie). W maju 1919 r., wraz z przygotowaniami do wprowadzenia pułkowych okręgów uzupełniających określono, iż zasadniczo na obszarze każdego OG miały stacjonować po dwie dywizje piechoty. Dlatego też, OG Kielce podzielono na dwa okręgi dywizyjne, a te z kolei na cztery okręgi pułkowe, co dawało łącznie osiem pułkowych okręgów uzupełniających. Było to istotne, gdyż zakładano, że miejsca postoju batalionów zapasowych poszczególnych jednostek będą po zakończeniu działań wojennych ich miejscami stałego postoju. Wówczas to

---

¹³ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Załącznik nr 1 do Rozkazu nr 114 z 8 X 1919 r.

¹⁴ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkazy z lat 1919-1921.

¹⁵ *Księga Chwały Piechoty*, s. 206; M. W r z o s e k, *Wojny o granice...*, s. 108-109.

podjęto również decyzję, iż OG Kielce będą podlegać organizacyjnie dwie dywizje – 2 DPLe (dowódca gen.ppor. Bolesław Roja) i 7 DP (dowódca gen.ppor. Adam Mokrzecki)¹⁶. Pierwsza z nich składała się z II BP (2 i 3 ppleg), IV BP (4 ppleg i 24 pp) oraz II BA (2 pap i 2 pac), zaś druga z XIII BP (25 i 26 pp), XIV BP (11 i 27 pp) oraz VII BA (7 pap i 7 pac).

Jak wspomniano, 2 DPLe powstała na początku 1919 r. w rejonie Jabłonnej koło Warszawy, zaś jej bataliony zapasowe przybyły na obszar OG Kielce w połowie maja. Jeszcze 13 kwietnia interesujące nas bataliony zapasowe stacjonowały w następujących miejscowościach: 2, 3 i 4 ppleg – Jabłonna, 11 pp – Będzin, 24 pp – Radom, 25 pp – Kielce, 26 pp – Piotrków Tryb. i 27 pp – Częstochowa. Natomiast miesiąc później wspomniane bataliony zapasowe 2 DPLe znajdowały się już w nowych garnizonach na terenie OG Kielce i tak: 2 ppleg w Piotrkowie Tryb. (natomiast stacjonujący tu dotąd batalion zapasowy 26 pp został przesunięty do Radomska), 3 ppleg w Radomiu (stacjonujący tu wcześniej batalion zapasowy 24 pp przeniesiono do Opatowa), 4 ppleg w Kielcach (natomiast batalion zapasowy 25 pp skierowano do Miechowa). Jedynie dyslokacja batalionów zapasowych 11 i 27 pp nie uległa wówczas zmianie i w dalszym ciągu kwaterowały one w Będzinie i Częstochowie. Powyższe rozmieszczenie oddziałów zapasowych piechoty 2 DPLe i 7 DP przetrwało do jesieni 1921 r., kiedy to uległo ono poważnej zmianie wobec przejścia armii na stopę pokojową¹⁷.

Rozwojowi oddziałów zapasowych na przełomie 1918 i 1919 r. nie sprzyjał brak dostatecznej liczby instruktorów, zapasów materiału wojennego oraz odpowiednio przygotowanych pomieszczeń. Dlatego też do formowania jednostek zapasowych przystąpiono dopiero w pierwszych miesiącach 1919 r., przyjmując jako zasadę, iż przy każdym pułku piechoty miał powstać batalion zapasowy, zaś przy samodzielnych batalionach – kompania zapasowa. Owe oddziały zapasowe miały szkolić (wcielonych do nich przez komendy uzupełnień) poborowych, a następnie wysyłać ich w ramach tzw. kompanii marszowych do pułków walczących na froncie. Owe kompanie marszowe danego rocznika tworzyły uzupełnienia jednej serii, oznaczonej jej kolejnym numerem. W sierpniu 1919 r. MSWojsk wydało rozkaz w sprawie ujednoczenia powstających w całym kraju batalionów zapasowych pułków piechoty. Zgodnie z nim, miały się one składać z dowództwa (oddział sztabowy, izba chorych, komisja kasowa, prowiantura¹⁸ oraz magazyn broni), trzech strzeleckich kompanii zapasowych, po jednej kompanii zapasowej CKM i ozdrowieńców oraz szkoły podoficerskiej (przy jednej z kompanii zapasowych). Stałą kadre jednostek zapasowych tworzył personel instruktorski oraz obsada administracyjna¹⁹.

Jak wspomniano, wczesną wiosną 1919 r. powstał w Piotrkowie Tryb. batalion

¹⁶ Tamże, s. 110; P. S t a w e c k i, *dz. cyt.*, s. 224 i 279.

¹⁷ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 43 z 13 IV 1919 r., poz. 3 i nr 54 z 19 V 1919 r., poz. 2; OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 24. OdeB OG Kielce z 20 VII 1919 r.

¹⁸ Chodzi tu o obecne kwatermistrzostwo batalionu.

¹⁹ CAW, Generalny Inspektorat Piechoty, sygn. I.300.24, t. 4. Organizacja batalionów zapasowych pułków piechoty z 22 VIII 1919 r.; Księga Chwały Piechoty, s. 205 i 219.

zapasowy 26 pp, który został przeniesiony na przełomie kwietnia i maja tego roku do Radomska. O jego organizacji i działalności nic nie wiadomo. Udało się jedynie ustalić, iż jego dowódcą w połowie 1919 r. był mjr Edmund Bieleński. Opuszczone przez niego koszary (tzw. Pofranciszkańskie) zajął następnie – na początku maja 1919 r. – przybyły do Piotrkowa Tryb. z Jabłonnej batalion zapasowy 2 ppleg. Jego pierwszym dowódcą był w połowie 1919 r. kpt. Kazimierz Góra, a następnie kolejno: kpt. Kulikowski (imienia nie ustalono) – pod koniec 1919 r., kpt. Aleksander Stawar – na początku 1920 r., ppłk Edward Bielecki – w lipcu 1920 r. oraz mjr Stefan Wyspiański – od sierpnia 1920 r. do końca następnego roku²⁰.

Organizacja wewnętrzna batalionu nie odbiegała od innych tego typu jednostek i składała się z dowództwa, pięciu kompanii zapasowych (trzech strzeleckich oraz po jednej CKM i ozdrowieńców), szkoły podoficerskiej oraz zmiennej liczby tzw. kompanii marszowych. Dokładnych danych na jego temat dostarczył miesięczny raport stanu tegoż batalionu z 1 XII 1919 r., który przedstawia tabela 2²¹.

Tabela 2

Stan batalionu zapasowego 2 ppleg w dniu 1 XII 1919 r. w Piotrkowie Tryb.

Nazwa pododdziału	Liczba oficerów	Liczba podoficerów i szeregowych
Oddział sztabowy	17	299
1, 2 i 3 kompania zapasowa	5 (łącznie)	386 (łącznie)
Kompania zapasowa CKM	2	113
Szkoła podoficerska	1	51
Kompania ozdrowieńców	1	214
Razem w pierwszych pięciu pozycjach	26	1063
Oprócz tego przy batalionie zapasowym znajdują się: trzy kompanie marszowe pluton marszowy CKM	3 (łącznie) 1	644 (łącznie) 46
Ogółem	30	1753

Źródło: CAW, Stany liczebne NDWP, sygn. I.301.31, t. 39. Miesięczny raport stanu batalionu zapasowego 2 ppleg z 1 XII 1919 r.

Latem 1920 r., wobec niepowodzeń na froncie, naczelne władze wojskowe podjęły działania zmierzające do powiększenia armii poprzez sformowanie pułków rezerwowych. Początkowo opracowano ambitny plan zakładający sformowanie po

²⁰ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkazy z lat 1919-1921.

²¹ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkazy z lat 1919-1921; Stany liczebne NDWP, sygn. I.301.31, t. 39. Miesięczny raport stanu batalionu zapasowego 2 ppleg z 1 XII 1919 r.

jednym pułku rezerwowym przez każdy z batalionów zapasowych, mający numer swego rodzimego pułku powiększony o sto (np. batalion zapasowy 1 ppleg przystąpił do organizowania 101 pp rezerwowego). Zamierzeń tych nie udało się jednak w pełni zrealizować, z uwagi na brak odpowiedniej liczby rekruta, personelu instruktorskiego oraz broni i wyposażenia. Wobec tego MSWojsk postanowiło, iż każda dywizja piechoty wystawi po jednym pułku rezerwowym. W tym celu każdy z czterech batalionów zapasowych danej dywizji miał sformować po jednym batalionie, które po połączeniu utworzyłyby rezerwowy pułk piechoty. Ostatecznie i tego zamiaru nie udało się zrealizować, gdyż tylko niektóre bataliony zapasowe sformowały wspomniane wyżej bataliony rezerwowe. Również i stacjonujący w Piotrkowie Tryb. batalion zapasowy 2 ppleg przystąpił do tworzenia 102 pp rezerwowego, jednak brak o nim pełniejszych danych²².

Latem 1920 r. rozpoczęto także formowanie Armii Ochotniczej, której organizacją zajął się utworzony 7 lipca Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej, na czele którego stanął gen. broni Józef Haller. Oddziały ochotnicze miały powstać z ochotników nie zobowiązanych do służby wojskowej, których po zgłoszeniu się do organów zaciągowych, kierowano do najbliższych jednostek zapasowych, gdzie tworzone z nich zwarte oddziały. Werbunkiem zajmowały się władze wojskowe (komisje zaciągowe) oraz władze cywilne i organizacje społeczne (biura werbunkowe). Kadre oficerską organizowanych jednostek tworzyli oficerowie przydzieleni z armii stałej oraz mianowani spośród ochotników (posiadających odpowiednie wykształcenie), po ukończeniu krótkich kursów. Pułki ochotnicze miały nosić numer pułku przy którego oddziale zapasowym zostały sformowane, podwyższony o dwieście (np. przy batalionie zapasowym 1 ppleg utworzono ochotniczy 201 pp)²³.

Napływ ochotników w całym kraju był nierównomierny, gdyż w lipcu 1920 r. dochodził on średnio do 20 tys. tygodniowo, by w następnych tygodniach systematycznie maleć, dochodząc w końcu września do kilkuset osób tygodniowo. Ogółem od 10 lipca do 30 września zaciąg ochotniczy wzmocnił WP o 105 tys. żołnierzy, w tym udział OG Kielce wynosił 9 706, czyli 9,5 % ogółu wcielonych, co plasowało ten okręg na szóstym miejscu. Niestety nie udało się ustalić, ilu ochotników spośród wcielonych w OG Kielce przypada na batalion zapasowy 2 ppleg w Piotrkowie Tryb. Akcję zaciągu ochotniczego na obszarze OG Kielce nadzorował ppłk Radosław Dzierżykraj-Stokalski, który w końcu lipca 1920 r. objął stanowisko Okręgowego Inspektora Armii Ochotniczej przy DOG Kielce (we wrześniu zastąpił go płk Kazimierz Chromiński)²⁴.

Dnia 22 VII 1920 r. Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej nakazał zorganizowanie dywizji ochotniczej, w której składzie miały się znaleźć – ochotnicze 201,

²² *Księga Chwały Piechoty*, s. 222-224.

²³ Obrona państwa w 1920 roku. Księga sprawozdawcza-pamiątkowa Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej i Obywatelskich Komitetów Obrony Państwa, red. W. Ś c i b o r - R y l s k i, Warszawa 1923, s. 6 i 37-38.

²⁴ Tamże, s. 41; CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 66 z 29 VII 1920 r., poz. 609 i nr 86 z 19 IX 1920 r., poz. 1082.

202 i 205 pp oraz 101 pp rezerwowi. Na czele tworzonej dywizji stanął płk SG Adam Koc. Do formowania ochotniczego 202 pp przy batalionie zapasowym 2 ppleg w Piotrkowie Tryb. przystąpiono już w lipcu, dzięki czemu powstał wówczas I batalion nowo tworzonego pułku. Niestety napływ ochotników w Piotrkowie Tryb. musiał być niewielki, gdyż pozostałych dwóch batalionów organizowanego pułku nie udało się stworzyć. Dlatego też, II batalion powstał na przełomie lipca i sierpnia z przemianowania II batalionu 109 pp rezerwowego, zaś III batalion utworzono poprzez reorganizację stworzonego latem 1920 r. batalionu marszowego lidzkiego pułku piechoty. Dowódcą formowanego pułku został kpt. A. Stawarz (wcześniej dowódca batalionu zapasowego 2 ppleg). Niestety brak jest danych o liczebności ochotniczego 202 pp. Wiadomo jedynie, iż stworzony w Piotrkowie Tryb. I batalion (a w zasadzie jedna kompania) liczył 213 ludzi²⁵.

U schyłku 1918 r., wraz z powstaniem VI OW, przystąpiono w Piotrkowie Tryb. do tworzenia innych organów wojskowych, związanych z istnieniem OW. Niestety na ten temat brak jest jakichkolwiek informacji. Pierwsze pełne dane na temat wojska na obszarze VI OW pochodzą z przełomu grudnia 1918 r. i stycznia 1919 r. Według nich, na terenie okręgu piotrkowskiego istniały już wówczas następujące oddziały i formacje (oprócz samego 26 pp): w Piotrkowie Tryb. – oddział lotny (najprawdopodobniej był to szwadron jazdy), magazyn broni, zarząd budowlany, szpital wojskowy, laboratorium bakteriologiczne, szwadron taborów oraz kolumna samochodowa; w Baryczy – Szpital Koni nr 12; w Opocznie i Końskich – filie magazynu broni w Piotrkowie Tryb. Pełniejsze dane z tego okresu udało się odnaleźć jedynie w odniesieniu do tzw. oddziału lotnego, który 27 XII 1918 r. liczył zaledwie 12 żołnierzy (w tym jednego oficera), zaś 30 I 1919 r. liczba ta wzrosła do 18 (w tym jeden oficer, 4 podoficerów i 13 szeregowych)²⁶.

Przełom 1918-1919 r. był okresem tworzenia struktur odradzającego się WP, co powodowało, iż ulegały one wówczas częstym zmianom. Sytuacja ta ustabilizowała się w połowie 1919 r. i dlatego też, dopiero od tego czasu można w pełni przedstawić skład garnizonu piotrkowskiego. Pełne dane na ten temat pochodzą z 20 VII 1919 r., co ukazuje tabela 3.

O komendzie uzupełnień oraz batalionie zapasowym 2 ppleg była już mowa wcześniej, dlatego też zajmiemy się obecnie przedstawieniem pozostałych urzędów i instytucji wojskowych dyslokowanych w Piotrkowie Tryb. Już na przełomie 1918 i 1919 r. powstał tu zarząd budownictwa wojskowego, zwany początkowo zarządem budowlanym. Podlegał on naczelnikowi Zarządu Budowlanego OG Kielce, którym od 15 II 1919 r. był inż. Józef Wesołowski. W sierpniu 1919 r. Zarząd Budowlany OG Kielce został włączony w skład zreorganizowanego DOG Kielce, jako Oddział XI – Zarząd Budownictwa Wojskowego.

---

²⁵ *Księga Chwały Piechoty*, s. 226-227; *Obrona państwa w 1920 roku...*, s. 43.

²⁶ CAW, OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 3. OdeB OG Kielce z 1 I 1919 r.; Stany liczebne NDWP, sygn. I.301.31, t. 2. Stan ogólny kawalerii OG Kielce z 27 XII 1918 r.

Tabela 3

Skład garnizonu piotrkowskiego 20 VII 1919 r.

Nazwa oddziału lub formacji	Obsada dowódcza
PKU Piotrków Tryb.	plk Kazimierz Kamprad
Batalion zapasowy 2 ppleg	kpt. Kazimierz Góra
Zarząd budownictwa wojskowego	por. Hłakowicz (imienia nieustalono)
Szkoła podoficerów sanitarnych	por. lek.med. Wierzbicki (imienia nieustalono)
Pluton żandarmerii nr 3 z 3 Dywizjonu Żandarmerii	ppor. Józef Kędzierski
Szpital wojskowy	Mjr Juliusz Kolmer
Stacja ogierów	rtm. Kajetanowicz (imienia nieustalono)
Wojskowy urząd gospodarczy	ppor. Kuszela (imienia nieustalono)
Zarząd kwaterunkowy	brak danych

CAW, OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 24. OdeB OG Kielce z 20 VII 1919 r.

Ważnym wydarzeniem związanym z dziejami służby budownictwa było przeniesienie na przełomie 1919 i 1920 r. z Kielc do Piotrkowa Tryb. wspomnianego Oddziału XI DOG Kielce. Rozkaz w tej sprawie został wydany już 19 X 1919 r., a jako powód tego przesunięcia podano brak odpowiednich pomieszczeń w Kielcach. Nie udało się ustalić, czy przeniesiono cały Oddział XI, czy też tylko jego część. Tym niemniej wiadomo, iż w połowie lutego 1920 r. wspomniany wyżej Oddział XI DOG Kielce zajmował dwupiętrowy budynek przy ul. Kaliskiej (obecnie ul. Juliusza Słowackiego) w Piotrkowie Tryb. Na czele tego oddziału stał w tym czasie inż. Brunon Paprocki²⁷.

Jednak całkowitą zagadką pozostaje inna informacja prasowa z połowy lutego 1920 r., mówiąca o zamierzonym przeniesieniu całego DOG Kielce do Piotrkowa Tryb. Z uwagi na swą tajemniczość warto ją zacytować: „(...) Dla dowódcy gen.Roży (gen.ppor. B.Roży był w tym czasie dowódcą OG Kielce – W.J.) zarezerwowano kwaterę w willi „Wanda” inż. Pętkowskiego przy ul. Legionów. (...) Magistrat wydał już szereg zarządzeń, celem zapewnienia oficerom i urzędnikom DOG kwater i mieszkań w Piotrkowie. (...) Przenosiny biur i instytucji DOG z Kielc do Piotrkowa zaczną się z końcem bieżącego miesiąca, tak że, w ciągu marca, o ile nie zajdą nieprzewidziane przeszkody, całe DOG będzie już w Grodzie Trybunalskim”²⁸. Potwierdzenia tej informacji nie udało się znaleźć w żadnych dostępnych dokumentach wojskowych dotyczących OG Kielce. Jak więc traktować przytoczony po-

²⁷ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 24 z 5 III 1919 r., poz. 3 i nr 119 z 19 X 1919 r., poz. 6.

²⁸ „Dziennik Narodowy” 1920, nr 7, s. 1 i 2.

wyżej cytaty prasowe pozostaje kwestią nierozwiązaną. Najprawdopodobniej chodziło tu jedynie o wspomniany Oddział XI DOG Kielce, gdyż przeniesienie całego dowództwa owego okręgu wymagało przecież opracowania wielu różnego rodzaju planów i aktów wykonawczych. Tym bardziej dziwne byłoby przeniesienie całego DOG Kielce do – w sumie niewielkiego – miasta, jakim w owym czasie był Piotrków Tryb., gdyż liczył on wówczas jedynie ok. 40 tys. mieszkańców²⁹.

W czerwcu 1920 r., wraz z wprowadzeniem nowej organizacji DOG Kielce, zlikwidowano znajdujący się w Piotrkowie Tryb. Oddział XI-Zarząd Budownictwa Wojskowego, a na jego miejsce utworzono w ramach DOG Kielce nowy Dział Budowlano-Kwaterunkowy. Podlegały mu odtąd trzy rejonowe zarządy budowlano-kwaterunkowe w Kielcach, Radomiu i Częstochowie, a im z kolei podporządkowanych było sześć tzw. kierownictw nadzoru i dozoru w Garbatce, Ostrowcu Świętokrzyskim, Piotrkowie Tryb., Radomiu, Sandomierzu i Staszowie. Owe kierownictwa nadzoru tworzone zasadniczo dla nadzoru nad małymi robotami budowlanymi oraz opieki nad zespołami koszarowymi, mogącymi pomieścić co najmniej jeden batalion lub dywizjon. Natomiast dla większych zespołów koszarowych powoływano kierownictwa dozoru o analogicznych zadaniach³⁰.

W Piotrkowie Tryb. powstały również organy wykonawcze służby intendencji, która zajmowała się zaopatrywaniem armii w żywność, umundurowanie oraz szeroko rozumiany sprzęt gospodarczy. Istotną rolę odgrywał tu Departament Gospodarczy MSWojsk, który nadzorował i kierował akcją pozyskiwania materiału intendenckiego oraz rozporządzał nim na obszarze krajowym, za pośrednictwem intendentur poszczególnych władz okręgowych, które z kolei magazynowały wspomniany materiał we własnych magazynach. Służbą intendencji w poszczególnych OG kierowali właściwi szefowie intendentur. Podlegały im rejonowe urzędy gospodarcze (szczebel rejonowy) oraz okręgowe urzędy gospodarcze i mundurowe (po jednym w każdym OG). Dlatego też, jako pierwszy powstał Centralny Magazyn Prowiantowy w Kielcach, przemianowany na początku 1919 r. na Główny Wojskowy Urząd Gospodarczy, zaś parę miesięcy później na Okręgowy Urząd Gospodarczy. Był on w latach 1919-1921 głównym zakładem prowiantowym dla wojska stacjonującego na całym obszarze OG Kielce. Jego organami pomocniczymi było 1 I 1919 r. pięć filii Centralnego Magazynu Prowiantowego w Częstochowie, Jędrzejowie, Opocznie, Końskich i Piotrkowie Tryb. Ponieważ jednak przełom 1918 i 1919 r. był okresem tworzenia zrębów organizacji wojskowej, dlatego też w dyslokacji różnego rodzaju organów wykonawczych szczebla rejonowego zachodziły w tym czasie liczne zmiany. Ostatecznie w lipcu 1919 r. na obszarze OG Kielce istniały już tylko cztery wojskowe rejonowe urzędy gospodarcze (Częstochowa, Olkusz, Piotrków Tryb. i Radom), zaś rok później ich liczba wzrosła ponownie do pięciu (Częstochowa, Ostrowiec Świętokrzyski, Piotrków Tryb., Radom i Strzemieszyce Wielkie), któ-

---

²⁹ Książka Adresowa. Informator Piotrkowa i okolic, Piotrków Tryb. 1931, s. 42. Dokładnie liczba mieszkańców miasta wynosiła 1 X 1921 r. - 41 358.

³⁰ CAW, OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 65. OdeB OG Kielce z 1 II 1921 r.

ry to stan przetrwał do końca istnienia OG Kielce³¹.

Wspomniane rejonowe urzędy gospodarcze zaopatrywały w żywność swój garnizon oraz przyległe powiaty, a ich granice pokrywały się zasadniczo z granicami poszczególnych OW należących do OG Kielce, stąd też rejonowy urząd gospodarczy w Piotrkowie Tryb. zasięgiem swego działami obejmował obszar pięciu powiatów (konecki, opoczyński, piotrkowski, radomszczański i włoszczowski). Pierwszym jego kierownikiem na początku 1919 r. był ppor. Kuszela (imienia nie ustalono), zaś od 26 IX 1919 r. ppor./kpt. Leopold Domański, który stał na jego czele przez kolejne dwa lata³².

W odniesieniu do służby uzbrojenia, udało się ustalić, iż na początku 1919 r. w Piotrkowie Tryb. znajdowały się warsztaty rusznikarskie, służące dla potrzeb VI OW. Funkcjonowały one jednak zaledwie kilkanaście miesięcy, po czym w lipcu zostały przeniesione do Kielc, gdzie wcielono je w skład tutejszego okręgowego warsztatu rusznikarskiego³³.

Niezmiernie ważną dla funkcjonowania sił zbrojnych była służba zdrowia. Czuwała ona nad stanem zdrowotnym żołnierzy, niosła im opiekę medyczną oraz dbała o zaopatrzenie wojska w szeroko rozumiany materiał sanitarny. Schyłek 1918 r., to okres jej chaotycznego i spontanicznego rozwoju (podobnie jak i innych służb). Zgodnie z ogólnymi założeniami, w każdym OG powstał jeden szpital okręgowy wraz ze wszystkimi podstawowymi oddziałami szpitalnymi i przychodniami. Był on jednostką macierzystą dla całego personelu medycznego znajdującego się na obszarze danego OG oraz dla formowanych tu formacji sanitarnych. Dlatego też, w jego składzie znajdował się ponadto tzw. oddział sanitarny, który – jako jednostka zapasowa – dostarczał uzupełnień dla wszystkich zakładów służby zdrowia dyslokowanych na obszarze właściwego OG³⁴.

Jesienią 1919 r. całość placówek służby zdrowia podzielono na zakłady stałe i polowe, z których pierwsze podporządkowano szefom sanitarnym właściwych dowództw okręgowych (szefem sanitarnym DOG Kielce został w marcu 1919 r. płk lek.med. Karol Karowski), zaś drugie armiom walczącym na froncie. Do pierwszej grupy zaliczały się m.in. szpitale okręgowe, rejonowe i polowe (te ostatnie do czasu wyruszenia na front), wojskowe domy dla ozdrowieńców, sezonowe zakłady kąpielowe, centralne i okręgowe składnice sanitarne oraz stacje zborne chorych. Najważniejszym stałym ogniem w sieci placówek wojskowej służby zdrowia był – wspomniany – szpital okręgowy, który spełniał funkcje nie tylko lecznicze, ale także mobilizacyjne, szkoleniowe i ewidencyjne. Na obszarze każdego OG tworzono

³¹ Tamże.

³² CAW, OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 24. OdeB OG Kielce z 20 VII 1919 r.; Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 53 z 12 VI 1920 r., poz. 141.

³³ Tamże. Rozkaz nr 75 z 15 VII 1919 r., poz. 1.

³⁴ CAW, DOK IV, sygn. I.371.4, t. 12. Tymczasowa organizacja wojskowych zakładów sanitarnych z 28 X 1919 r.; A. Felchner, *Służba zdrowia Wojska Polskiego (od jesieni 1918 r. do mobilizacji w 1939 r.)*, Łódź 1990, cz. I, s. 27-29; tenże, *Szpitale wojskowe II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1996, R. XLI, nr 3, s. 106.

również wojskowe szpitale rejonowe, zwane na początku 1919 r. szpitalami załogowymi. Ich wielkość i przeznaczenie zależały zasadniczo od lokalnych potrzeb, jednakże określono dla nich dolny limit miejsc, który miał wynieść 100 łózek. Już w połowie 1919 r. na obszarze OG Kielce istniało – poza szpitalem okręgowym w Kielcach (komendant – mjr lek.med. Witold Dłużyński) – dziewięć szpitali oraz jeden sezonowy zakład kąpielowy (dwa szpitale w Częstochowie, po jednym w Będzinie, Dąbrowie Górniczej, Garbatce, Kielcach – bakteriologiczny, Piotrkowie Tryb., Radomiu i Sosnowcu oraz sezonowy zakład kąpielowy w Busku-Zdroju)³⁵.

Według danych z 1 I 1919 r., w Piotrkowie Tryb. funkcjonował już wojskowy szpital rejonowy oraz laboratorium bakteriologiczne, zaś 20 VII 1919 r. działały dwa szpitale podległe władzom wojskowym: tzw. Szpital Jagielloński i Szpital Polskiego Czerwonego Krzyża (nie udało się ustalić, gdzie owe placówki się mieściły)³⁶. Pierwszym znanym piotrkowskim lekarzem wojskowym był mjr/ppłk lek.med. Juliusz Kolmer, który od 6 II 1919 r. do 24 VI 1920 r. pełnił funkcję komendanta szpitala wojskowego. Następnie stanowisko to zajmowali kolejno: ppłk lek.med. Edward Jagodziński od lipca do grudnia 1920 r. oraz mjr lek.med. Adolf Jacewski w 1921 r. Ponadto, na początku 1919 r. służył w Piotrkowie Tryb. kpt. lek.med. Stanisław Bogdanowicz, który w maju tego roku został czasowo aresztowany w związku z wykrytymi poważnymi nadużyciami w trakcie poboru (chodziło o uniknięcie powołania do służby wojskowej). Trudno określić na ile ów zarzut był prawdziwy, a na ile wynikał z niskiego stanu zdrowotnego mieszkańców powiatu piotrkowskiego. A nie był on na pewno dobry, gdyż co jakiś czas wybuchały tu epidemie, np. we wrześniu 1919 r. panowała w mieście epidemia tyfusu (duru brzuszego). Zagrożenie musiało być poważne, skoro skierowano czasowo do Piotrkowa Tryb. kpt. lek.med. Feliksa Krzymuskiego ze szpitala okręgowego w Kielcach, jednakże brak danych nie pozwala tego zjawiska szerzej przedstawić³⁷.

U schyłku 1918 r., w związku z szybkim rozwojem techniki, rozpoczęto tworzenie w OG Kielce 3 Dywizjonu Samochodowego, zwanego początkowo 3 Autokolumną (dowódca kpt. Tadeusz Czechowski). Powstał on w Częstochowie na bazie istniejących tu warsztatów samochodowych byłej armii austro-węgierskiej. W skład dywizjonu wchodziły ponadto kolumny samochodowe sformowane w Częstochowie, Kielcach, Radomiu i Piotrkowie Tryb. W tym ostatnim stacjonowała w grudniu 1919 r. kolumna samochodowa nr 7, którą dowodzili kolejno: por. Piątkowski

---

³⁵ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 34 z 25 III 1919 r., poz. 1 i nr 39 z 5 IV 1919 r., poz. 5; A. Felchner, *Służba zdrowia...*, dz. cyt., s. 29 i 143.

³⁶ CAW, OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 3. OdeB OG Kielce z 1 I 1919 r. oraz t. 24. OdeB OG Kielce z 20 VII 1919 r.

³⁷ Tamże; CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkazy z lat 1919-1921; P. Stawecki, dz. cyt., s. 170; „Gazeta Kielecka” 1919, nr 117, s. 2. Szerzej o opiece medycznej w Piotrkowie Tryb. w omawianym okresie patrz – A. Felchner, *Sytuacja zdrowotna ludności powiatu piotrkowskiego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 1998, t. 1, s. 59-72.

w 1919 i 1920 r. oraz ppor. Leman w 1921 r. (imion nie ustalono)³⁸.

Społeczeństwo II Rzeczypospolitej stanowiło prawdziwą mozaikę wyznaniową, dlatego też konieczne stało się uregulowanie spraw religijnych w siłach zbrojnych. Planowano utworzyć przy wszystkich dowództwach okręgowych odpowiednie urzędy duszpasterstwa oraz struktury rejonowe. Niestety niewiele wiadomo na ten temat w odniesieniu do Piotrkowa Tryb. Wiadomo jedynie, iż stanowisko kapelana tutejszego garnizonu pełnił w 1920 r. ks. Alfons Jędrzejewski³⁹.

Kolejnym ważnym zagadnieniem związanym z funkcjonowaniem armii, było czuwanie nad bezpieczeństwem i przestrzeganiem dyscypliny wojskowej w jednostkach frontowych i na obszarze tyłowym podległym dowództwom poszczególnych OG. Temu ostatniemu celowi służyły utworzone na przełomie 1918 i 1919 r. dywizjony żandarmerii, zwane początkowo oddziałami żandarmerii (po jednym w każdym OG). W lipcu 1919 r. powstały w OG Kielce 3 Dywizjon Żandarmerii liczył już dziewięć plutonów dyslokowanych w Kielcach, Radomiu, Piotrkowie Tryb., Częstochowie, Radomsku, Opatowie, Pińczowie, Będzinie i Miechowie. W późniejszym czasie zlikwidowano pluton w Pińczowie, a na jego bazie utworzono drugi pluton żandarmerii w Kielcach. W omawianym okresie, tj. w latach 1919-1921, dowódcą plutonu piotrkowskiego był ppor./por. Józef Kędzierski⁴⁰.

Niewiele również wiadomo o służbie jenieckiej na obszarze OG Kielce. Na przełomie 1920 i 1921 r., istniały na terenie tego okręgu cztery obozy internowanych: nr 11 w Piotrkowie Tryb., nr 12 w Częstochowie, nr 17 w Sosnowcu i nr 20 w Radomiu. Interesujący nas pierwszy z nich, przyjął pierwszych jeńców (głównie z oddziałów ukraińskich) w lutym 1921 r. Ich stan ulegał co miesiąc pewnym zmianom i wynosił: 25 lutego – 380 osób, 30 maja – 546 osób i 23 sierpnia – 464 osób. Komendantem tego obozu był por. Rząsa (imienia nie ustalono). Jesienią 1921 r., wraz z przejściem całego WP na organizację pokojową, obóz internowanych nr 11 w Piotrkowie Tryb. został rozwiązany⁴¹.

Z innych dowództw i formacji wojskowych w omawianym garnizonie przebywały ponadto: dowództwo garnizonu (funkcję tę pełnili początkowo dowódcy 26 pp, a od wiosny 1919 r. komendanci tutejszej komendy uzupełnień, zaś od lata 1920 r. dowódcy batalionu zapasowego 2 ppleg), powstała jesienią 1919 r. komenda placu (stanowisko komendanta placu zajmowali kolejno: kpt. Szczęsny Ruciński od października 1919 r. do lata 1920 r., mjr Wiktor Borysiewicz latem 1920 r. mjr Józef Rosywacz od sierpnia 1920 r. do marca 1921 r. oraz kpt. Kazimierz Wasylkiewicz od marca do jesieni 1921 r.), stacja ogierów (komendant w lipcu 1919 r. – rtm.

³⁸ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 11 z 5 II 1919 r., poz. 3 i nr 18 z 21 II 1919 r., poz. 6; Stany liczebne NDWP, sygn. I.301.31, t. 39. OdeB OG Kielce z 1 XII 1919 r.; OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t., 65. OdeB OG Kielce z 1 II 1921 r.;

³⁹ CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkaz nr 47 z 20 V 1920 r., poz. 2.

⁴⁰ CAW, OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 24. OdeB OG Kielce z 20 VII 1919 r. oraz t. 65. OdeB OG Kielce z 1 II 1921 r.

⁴¹ Tamże; Z. Karpus, Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924, Toruń 1997, s. 140.

Kajetanowicz – imienia nie ustalono), sąd załogowy (kpt. Nowakowski w 1921 r. – imienia nie ustalono), dowództwo dworca kolejowego (kpt. S.Ruciński od listopada 1918 r. do jesieni 1919 r., por. Dobrzyński w 1921 r. – imienia nie ustalono)⁴².

Tabela 4

Skład garnizonu piotrkowskiego w dniu 1 III 1921 r.

Nazwa dowództwa, oddziału lub formacji
Dowództwo garnizonu
Komenda placu
Batalion zapasowy 2 ppleg
Kolumna samochodowa nr 7
Pluton żandarmerii
2 kompania V batalionu wartowniczego
Dowództwo dworca
Wojskowy szpital rejonowy
Wojskowy zakład gospodarczy
Sąd załogowy
Kierownictwo nadzoru i dozoru
Obóz internowanych nr 11
Oddział roboczy jeńców nr 224
Kompania asystencyjna 16 pp

Źródło: CAW, Generalny Inspektorat Wojsk Technicznych, sygn. I.301.26, t. 6. Wykaz garnizonów według poszczególnych OG z 1 III 1921 r.

Wraz z podpisaniem 12 X 1920 r., przez delegacje Polski i Rosji Radzieckiej, preliminarium pokojowych i rozejmu w działaniach wojennych, nastąpił nowy okres w dziejach WP. Przed naczelnymi władzami wojskowymi stanęła konieczność opracowania pokojowych planów organizacji armii, przeprowadzenia jej demobilizacji oraz przestawienia na stopę pokojową. Pierwsze plany w tym zakresie podjęto już we wrześniu 1920 r., w wyniku czego opracowano pierwszy plan pokojowej dyslokacji sił zbrojnych. Zakładał on podzielenie kraju na siedem OG (Warszawa, Lublin, Wilno, Łódź, Kraków, Lwów i Poznań), które w wypadku wojny miały się przekształcić w siedem armii. Istniejące natomiast dotąd OG Kielce i Pomorze planowano zlikwidować. Na obszarze każdego okręgu miały stacjonować po trzy dywizje piechoty i jedna brygada jazdy (łącznie więc przewidywano istnienie dwudziestu jeden dywizji piechoty i siedmiu brygad jazdy). Również istniejący skład dywizji piechoty miał zostać utrzymany, tzn. nadal miały się one składać z trzech dwupułkowych brygad (dwie

⁴² CAW, Dziennik Rozkazów DOG Kielce. Rozkazy nr 122 z 25 X 1919 r., poz. 2, nr 6 z 21 I 1920 r., poz. 6, nr 66 z 29 VII 1920 r., poz. 618, nr 69 z 9 VIII 1920 r., poz. 726, nr 81 z 31 VIII 1920 r., poz. 978; OdeB NDWP, sygn. I.301.30, t. 24. OdeB OG Kielce z 20 VII 1919 r. oraz t. 65. OdeB OG Kielce z 1 II 1921 r.; „Dziennik Narodowy” 1920, nr 36, s. 3.

brygady piechoty i jedna brygada artylerii). Dotychczasowy obszar OG Kielce planowano podzielić między OG Łódź i OG Kraków, przy czym rejon Kielc, Piotrkowa Tryb. i Radomia zamierzano przyłączyć do OG Łódź, zaś resztę obszaru mającego ulec likwidacji OG Kielce – do OG Kraków⁴³.

Jednakże, w wyniku podpisanej w dniach 19 i 21 II 1921 r. konwencji wojskowej polsko-francuskiej, projekt ten uległ zmianie, gdyż strona polska zobowiązała się do utrzymania w czasie pokoju trzydziestu dywizji piechoty i dziesięciu brygad jazdy oraz do przejścia armii na francuski system trójkowy. Polegał on na tym, że dywizje piechoty liczyć miały po trzy (zamiast dotychczasowych czterech) pułki piechoty i jednym (zamiast dotychczasowych dwóch) pułku artylerii, przy jednoczesnej likwidacji istniejących dotąd brygad. Dzięki temu osiągnięto zakładaną liczbę trzydziestu dywizji piechoty, ze składu których wyłączono ponadto artylerię ciężką, kawalerię dywizyjną i batalion saperów. Wobec tych zmian, dotychczasowy podział kraju na planowanych siedem OG (choć trzeba pamiętać, iż zimą 1920/1921 r. istniało ich łącznie dziewięć) okazał się niewystarczający, gdyż przejście na – wspomniany – system trójkowy wymagało powiększenia liczby okręgów do dziesięciu, tak aby w każdym okręgu stacjonowały w przyszłości po trzy dywizje piechoty oraz jedna brygada jazdy⁴⁴.

Tabela 5

Ogólny stan liczebny armii na obszarze krajowym 1 VI 1921 r.

Okręg Generalny	Stan żywnościowy w tys.	Stan bojowy w tys.
Warszawa	55 890	12 114
Lublin	32 725	13 740
Białystok	9 274	2 727
Kielce	20 585	10 257
Łódź	23 118	10 420
Poznań	68 322	32 832
Kraków	50 180	19 281
Lwów	55 056	17 288
Pomorze	29 962	13 246
Ogółem	345 112	131 905

Źródło: CAW, Oddział V Sztabu MSWojsk, sygn. I.300.11, t.14. Wykaz stanu liczebnego armii w kraju 1 VI 1921 r.

⁴³ CAW, Oddział I NDWP, sygn. I.301.7, t. 105. Plan dyslokacji pokojowej z 9 IX 1920 r.

⁴⁴ Szerzej: M. C i e p l e w i c z, *Przejście Wojska Polskiego na stopę pokojową oraz jego kadry i budżet w pierwszej połowie lat dwudziestych*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1988, T. XXXI, s. 280-281; E. K r a w c z y k, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920-1921*, Warszawa 1971, s. 140-142; tenże, *Program demobilizacji Wojska Polskiego w 1920 r.*, „Zeszyty Naukowe WAP” 1967, seria historyczna, z. 48, s. 146-149; J. C i a ł o w i c z, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921-1939*, Warszawa 1970, s. 43-45; P. S t a w e c k i, *Polityka wojskowa Polski 1921-1926*, Warszawa 1981, s. 68-70.

Dlatego też, pod koniec procesu demobilizacji sił zbrojnych, przystąpiono do przygotowań związanych z przejściem wojska na nową organizację pokojową. Zakładała ona powstanie – jako terytorialnych władz wojskowych – dziesięciu OK. Zgodnie z wcześniejszymi złożeniami, nie planowano dalszego istnienia władz okręgowych w Kielcach, zaś dawny obszar OG Kielce rozdzielono jesienią 1921 r. pomiędzy OK I (Warszawa), IV (Łódź), V (Kraków) i X (Przemyśl). Właściwym dokumentem w sprawie nowej pokojowej organizacji sił zbrojnych był rozkaz z 22 VIII 1921 r., według którego reorganizacja armii miała zakończyć się ostatecznie do 30 listopada. W tym czasie dowództwa poszczególnych OG miały utworzyć brakujące dowództwa nowo formowanych dywizji i pułków, zlikwidować dotychczas istniejące brygady piechoty i artylerii, przegrupować pułki piechoty i złączyć je w nowe związki dywizyjne oraz zreorganizować pozostałe rodzaje broni i służb. Przejście sił zbrojnych jesienią 1921 r. na stopę pokojową otworzyło nowy rozdział w dziejach garnizonu piotrkowskiego, który przez najbliższe osiemnaście lat znalazł się w składzie powstałego 15 listopada OK IV (Łódź), na czele którego stanął wówczas gen.ppor. J. Rządkowski – dawny pierwszy dowódca VI OW w Piotrkowie Tryb.⁴⁵

Zgodnie z powyższymi uwagami, na obszarze nowo powstałego OK IV⁴⁶ stacjonowały w latach 1921-1939 trzy dywizje: 7, 10 i nowo zorganizowana 26 DP. Pierwsza spośród nich, przed listopadem 1921 r. należała organizacyjnie do OG Kielce, którego dowództwo przeprowadziło jej pokojową reorganizację, podobnie jak i 2 DPLeg. Według poprzedniej organizacji, obie dywizje podlegające DOG Kielce liczyły – jak wspomniano – po cztery pułki piechoty i tak: 2 DPLeg – 2, 3 i 4 ppleg oraz 24 pp, zaś 7 DP – 11, 25, 26 i 27 pp. W myśl organizacji pokojowej miały one składać się jedynie z trzech pułków, dlatego też DOG Kielce dokonało ich odpowiedniego przegrupowania i złączyło w nowe związki dywizyjne. Spośród podanych wyżej czterech pułków 2 DPLeg – trzy pierwsze pozostały w jej składzie, natomiast 24 pp włączono w skład nowo powstałej 27 DP. Nieco większe zmiany objęły 7 DP, gdyż pozostały w niej jedynie dwa pułki należące do niej wcześniej, tj. 25 i 27 pp, zaś pozostałe dwa wcielono do innych dywizji – 11 pp do 23 Górnośląskiej DP i 26 pp do 5 DP⁴⁷. Wiązały się z tym liczne przesunięcia jednostek wojskowych i tak np. spośród owych ośmiu pułków piechoty podległych DOG Kielce jedynie dwa (4 ppleg w Kielcach i 27 pp w Częstochowie) nie zmieniły swego miejsca postoju, natomiast pozostałe skierowano jesienią 1921 r. do nowych garnizonów: 2 ppleg z Piotrkowa Tryb. do Pińczowa, 3 ppleg z Radomia do Jarosławia, 11 pp z Bę-

---

⁴⁵ CAW, DOK IV, sygn. I.371.4, t. 3 i 14. Plan przejścia OG Łódź z organizacji obecnej na organizację pokojową i przemianowanie na DOK IV z 26 IX 1921 r. W skład nowopowstałego OK IV włączono siedem powiatów ze zlikwidowanego OG Kielce, a mianowicie: częstochowski, konecki, opoczyński, piotrkowski, radomszczański, wieluński i włoszczowski.

⁴⁶ Nowo powstały OK IV Łódź obejmował w listopadzie 1921 r. łącznie szesnaście powiatów: brzeziński, częstochowski, konecki, kutnowski, łaski, łączycki, łowicki, łódzki, opoczyński, piotrkowski, radomszczański, rawski, sieradzki, skierniewicki, wieluński i włoszczowski.

⁴⁷ Trzecim pułkiem tejże dywizji został w czerwcu 1922 r. 74 pp, który stacjonował w latach 1922-1939 w Lublińcu.

dzina do Tarnowskich Gór i Szczakowej, 24 pp z Opatowa do Łucka, 25 pp z Miechowa do Piotrkowa Tryb. i 26 pp z Radomska do Gródka Jagiellońskiego i Lwowa. Tym sposobem Piotrków Tryb. opuścił związany z miastem przez ponad dwa lata 2 ppleg, zaś w gościnne progi piotrkowskich koszar zawitał 25 pp, który związał odtąd swoje dzieje z tym miastem, stacjonując w nim do wybuchu II wojny światowej⁴⁸.

O ile nie podlega wątpliwości fakt, iż 25 pp (dowódca płk Alojzy Wir-Konas) przybył z Miechowa do Piotrkowa Tryb. 15 X 1921 r., o tyle pewne niejasności budzi data opuszczenia tego miasta przez oddziały 2 ppleg, gdyż w literaturze pojawia się informacja jakoby nastąpiło to dopiero w 1923 r.⁴⁹ Jest ona niewątpliwie błędna, gdyż koszary piotrkowskie były zbyt małe, aby pomieścić przez ponad rok jednocześnie dwa pułki, tj. 2 ppleg i 25 pp. Zagadnienie to rozstrzyga jednoznacznie rozkaz tajny DOK IV z 18 XII 1921 r., w którym wyraźnie czytamy: „Z obcych oddziałów (tzn. podległych organizacyjnie władzom innych okręgów, a dyslokowanych na obszarze OK IV) nie ma takich, które byłyby eksterytorialnie umieszczone na terenie DOK Łódź”⁵⁰. Potwierdza to także prasa piotrkowska z tego okresu, z której wynika, iż 9 X 1921 r. miasto to opuściły ostatnie oddziały 2 ppleg przenosząc się do Pińczowa, zaś opuszczone przez niego koszary zajął kilka dni później 25 pp i jego batalion zapasowy⁵¹.

Wraz z likwidacją OG Kielce i przyłączeniem powiatu piotrkowskiego do OK IV dokonano również reorganizacji struktur terytorialnych wszystkich służb, które dostosowano do nowego podziału administracji wojskowej. Wówczas to przemianowano PKU 2 ppleg na PKU Piotrków Tryb. (nosiła nr 37 i administrowała dwoma powiatami – piotrkowskim i radomszczańskim), zaś stacjonujący tu dotychczas pluton żandarmerii należący do 3 Dywizjonu Żandarmerii – włączono w skład 4 Dywizjonu Żandarmerii, bez zmiany miejsca dyslokacji. W dalszym ciągu funkcjonował w Piotrkowie Tryb. wojskowy szpital rejonowy, zlikwidowano natomiast w ramach demobilizacji – dowództwo dworca, wojskowy zakład gospodarczy, kierownictwo nadzoru i dozoru, obóz internowanych nr 11 i komendę placu⁵².

Tak oto w zarysie, przedstawiają się dzieje garnizonu piotrkowskiego w pierwszych latach niepodległości, kiedy to najważniejszym zadaniem dla odrodzonego państwa była obrona odzyskanej jesienią 1918 r. wolności. Istotną rolę w tym zakresie odegrał także i Piotrków Tryb., gdyż tutejszym władzom wojskowym udało się w krótkim czasie zorganizować późniejszy 26 pp oraz kilkanaście innych formacji i instytucji wojskowych, jak np. komendę uzupełnień, szpital, urząd gospodarczy, czy

⁴⁸ CAW, Oddział I SG, sygn. I.303.3, t. 31. Rozkaz o przejściu sił zbrojnych z organizacji obecnej na organizację pokojową z 22 VIII 1921 r.

⁴⁹ S. Wyrzicki, *2 Pułk Piechoty Legionów*, Pruszków 1992, s. 18.

⁵⁰ CAW, Dziennik Rozkazów DOK IV. Rozkaz tajny nr 113 z 18 XII 1921 r., poz. 2.

⁵¹ W. Juszkiewicz, *Zarys historii wojennej 25 Pułku Piechoty*, Warszawa 1928, s. 33; W. Makulec, *25 Pułk Piechoty*, Pruszków 1995, s. 14; tenże, K. Wiączek, *Dzieje 25 Pułku Piechoty w latach 1918-1939*, Piotrków Tryb. 1991, s. 15; „Gazeta Piotrkowska” 1921, nr 1, s. 3.

⁵² Zob. przypis 45.

też pluton żandarmerii. Wiosną 1919 r. w dziejach miasta zapisał się również batalion zapasowy 2 ppleg, który stacjonował tu przez najbliższe dwa lata. Wniósł on ponownie do historii Piotrkowa Tryb. tradycję legionową, rozpoczętą w 1915 r. tworzeniem III Brygady Legionów Polskich⁵³. Niestety, w 1920 r. nie udało się już sformować 102 pp rezerwowego, ani też ochotniczego 202 pp (powstały jedynie pododdziały odpowiadające sile dwóch kompanii piechoty), co najprawdopodobniej świadczyło o wyczerpywaniu się miejscowych rezerw poborowych. Tym niemniej wysoko należy ocenić postawę, ofiarność i stawiennictwo do wojska społeczeństwa powiatu piotrkowskiego, choć nie należy zapominać również i o znaczącej roli, jaką odegrały w zmuśnym procesie tworzenia formacji wojskowych w Piotrkowie Tryb. – miejscowe władze cywilne i wojskowe. To dzięki ich współpracy, idea obrony wytęsknionej niepodległości znalazła szerokie odbicie u mieszkańców powiatu piotrkowskiego, dla których tutejszy garnizon wojskowy stał się nieodłącznym i cennym elementem w życiu miasta, o czym przekonał się w późniejszych latach stacjonujący tu 25 pp.

SUMMARY

The Piotrków Garrison in the First Years of the Second Polish Republic (1918-1921)

The article describes the history of the Piotrków Garrison in 1918-1921 when it was settled within the Region of Polish Army of Kielce and stayed there until autumn 1921. This year the Region was cancelled and Piotrków Tryb. was joined to the new one called the Region of the Corps of Polish Army no IV Łódź. It opened a new chapter in history of the Piotrków Garrison.

On the turn of October and November 1918 the Army Region IV was created in Piotrków Tryb. which existed until the end of July 1919. At this time the Regiment of Infantry 26 was created in Piotrków area. After it was transferred to Radomsko the abandoned barracks were taken over by Regiment of Legion Infantry 2. As a result recruits from Piotrków Tryb. served in this kind of army.

The mentioned Garrison consisted also of other commands, formations and army units, e.g. garrison commands, recruiting board, building administration, regional hospital, military police, internment camp, or commissary services. In spite of the partially preserved archival material it was possible to depict their creation, organisation, people, and their peaceful reorganisation in 1921.

It must be emphasised that the garrison authorities managed to create regional but still very active military institutions. Piorków Tryb. society was very dedicated and helped to create many military units in this town. Later on, they took part in fighting for the border of reborn Poland and they were very successful.

---

⁵³ Znaczącym wyrazem pamięci mieszkańców Piotrkowa Tryb. o pobycie w tym mieście batalionu zapasowego 2 ppleg, a co za tym idzie i służby w owym pułku wielu synów ziemi piotrkowskiej, było ufundowanie w 1924 r. przez społeczeństwo Piotrkowa Tryb. sztandaru pułkowego dla stacjonującego w Pińczowie 2 ppleg (K. S a t o r a, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990, s. 31).